

به یاد مرحوم کمالی دزفولی مردی از تبار پاکان

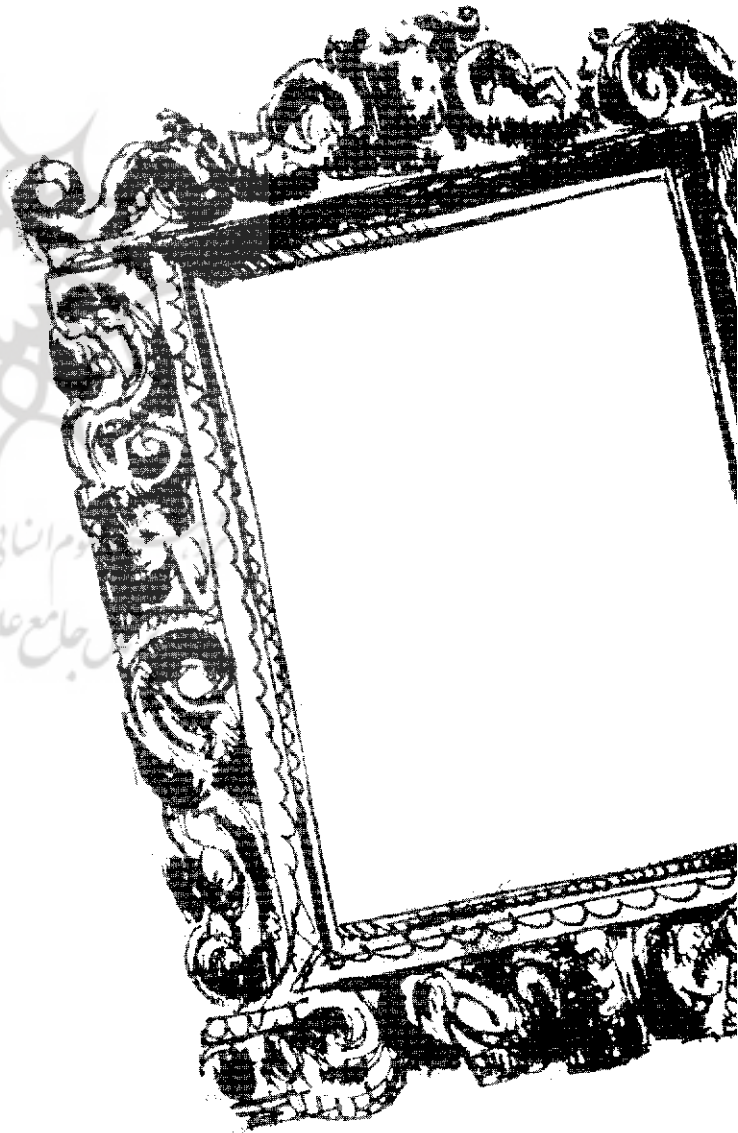
● بابک رشنوزاده

سید علی کمالی دزفولی بیش از نیم قرن، به ویژه در علوم قرآنی به پژوهش پرداخت و بی اغراق یکی از پیشگامان عمومی سازی فرهنگ قرآنی است. به نظر بیشتر قرآن پژوهان معاصر قانون تفسیر کمالی شاهکار اوست. به گفته بهاء الدین خرمشاهی «این کتاب کثیرالجدوی و پرفایده است و تا آخر الزمان، برای فارسی زبانان و عاملان قرآن دارای نکات علمی است»^۱ و به نقل از کامران فانی، «قانون تفسیر از اولین کتاب هایی است که به طرز جدید و با روش نو علوم قرآنی را به زبان فارسی مطرح می کند»^۲ به گفته حجت الاسلام محمدعلی مهدوی راد این اثر «درخشان و کم نظیر است»^۳.

سیدعلی کمالی دزفولی (۱۲۹۰ ش / ۱۳۳۰ ق) در دزفول به دنیا آمد. نیای پدرش سید اسماعیل بن شاه میر (۱۱۹۳ ق) است که تا جوانی سواد چندانی نداشت، اما بر اثر حرف آسیابانی که او را نکوهید به خود آمد و به قصد تحصیل به نجف رفت. پس از سال ها به دزفول بازگشت.^۴ به گفته سید صدرالدین ظهیر الاسلام زاده (۱۳۲۲ ش)^۵ وی سه مدرسه بنا کرد^۶ و به نقل از استاد کمالی دزفولی به تدریس و تعلیم طلاب علوم اسلامی مشغول شد^۷ در همان مدرسه ای که جد استاد کمالی دزفولی، سید حسین ظهیر الاسلام در آن مدفون است^۸، مرحوم کمالی در آن جا به پژوهش سرگرم بود.

نیای کمالی دزفولی سید حسین ظهیر الاسلام، مؤلف نفحة الانوار و صحیفة الاصفیا بود که نسب او با ۲۷ واسطه به امام موسی کاظم (ع) می رسید. پدرش سید رضی الدین از آیت الله سید محمد فیروز آبادی اجازه اجتهاد داشت. وی در سن ۲۶ سالگی درگذشت و کمالی در هفت سالگی یتیم شد.

پس از درگذشت نیایش، عمویش سید صدرالدین ظهیر الاسلام زاده تربیت او را به عهده گرفت. سید ظهیر الاسلام زاده او را در نخستین دبستان ملی شهر دزفول «محمودیه» ثبت نام کرد. پس از اخذ تصدیق ابتدایی به اهواز رفت و در دوره متوسطه مشغول تحصیل

از شهرت بیزار بود. به تمام معنا پایبند شرع بود. اندیشه و تفکری نو داشت. به ادب غرب آشنایی داشت و رمان خواندن را ارج می‌نهاد^{۱۳} به گفته دکتر سید محمد باقر حجتی دلیستگی و شیفتگی عجیبی به قرآن داشت و از آن جا که شیفته عترت بود، در آثارش به آنها تمسک می‌جست.^{۱۴} گویا در دهه هفتاد (۱۳۷۰ ش) به دزفول بازگشت و در مدرسه اجادای و مقبره ظهیرالاسلام با زیربنای شصت متر محل اقامت کرد. کمالی دزفولی در آن خانه با مادر پیرش زندگی می‌کرد و به گفته پسرش دکتر سید محمد مهدی کمالی، کمالی با وجود کهولت و بیماری چون جان شیرین از مادرش که ۱۰۳ سال عمر کرد، مراقبت می‌کرد.^{۱۵} از مرحوم کمالی دزفولی فرزندان فاضل و نجیب به یادگار مانده است. استاد کمالی دزفولی به مکه رفت و حج گزار و سفری نیز به آمریکا رفت. استاد کمالی دزفولی علم را به خاطر علم و حل مجهولات دوست داشت. در زمینه‌های علوم قرآنی، معارف دینی، اجتماعی و حتی ادبیات عامه قلم زده است. وی افزون بر قرآن پژوهی و وعظ، شعر نیز می‌گفت و حکایت عزیز و نگار را به نظم کشید و در قصیده‌ای نام پیامبر (ص) و صد و چهارده سوره قرآن مجید را آورده است که مطلع آن چنین است:

«شد بسیط خاک بطحی رشک فردوس برین

بهر میلاد محمدرحمة للعالمین»
استاد سید علی کمالی دزفولی آثارش را به نثری ساده، روان و همه فهم می‌نوشت. پاره‌ای از آثار کمالی دزفولی به چاپ رسیده است و پاره‌ای دیگر که هنوز منتشر نشده‌اند، در کتابخانه آیت الله جزایری، نماینده ولی فقیه در اهواز، نگهداری می‌شود که امید است به زیور طبع آراسته شود.^{۱۶}

استاد سید علی کمالی دزفولی در واپسین روز سال ۱۳۸۳ درگذشت:
«جان گرامی به پدر باز داد

کالبذ تیره به مادر سپرد»

و به نقل از استاد کمالی دزفولی:

«خواندم کتاب شادی و غم را به روزگار

آن خواندم به صفحه آخر رسیده است».

کتاب‌های سید علی کمالی دزفولی:

جنایت دکتر مظفر بقایی در خوزستان، تهران ضمیمه روزنامه

ایران،^{۱۸} ۱۳۳۱ ش.

شد. وقتی به سن بلوغ رسید، به خواست عمویش به دزفول بازگشت و معمم و امام مسجد خانوادگی شد و در این دوره از علمای آن روزگار بسیار آموخت. در هفده سالگی به سفارش عمویش به منبر رفت، مرحوم کمالی به نگارنده گفت که نخستین منبرم را به خواست آقا شیخ صدرالدین معزی در «مسجد رشنوهای محله قلعه» رفتم و از جانب آنها تشویق شدم.^{۱۷} منبر او در خوزستان اول به شمار می‌آمد و در مدت دوازده سال چهار هزار منبر رفت، روزهای جمعه به اهواز می‌رفت و بر ضد سید احمد کسروی (د ۱۳۲۴ ش) سخنرانی می‌کرد که حاصل آن کتاب هر که می‌خواهد بخواند شد.^{۱۸}

پس از درگذشت سید صدرالدین وی کمتر به محراب و منبر می‌رفت، زیرا سرپرستی خانواده بر عهده او افتاد. وی در آن سال‌ها به دریافت لیسانس علوم معقول و منقول توفیق یافت.^{۱۹} و چندین سال ریاست انجمن معتمدین اهواز را بر عهده داشت.^{۲۰} بین سال‌های ۱۳۱۸ - ۱۳۲۰ ش دوبار به قم سفر کرد و در این دوسال از محضر امام خمینی بهره برد و با آیت الله سید علی اکبر برقی آشنا شد و با او به عتبات عالیه و بغداد رفت. بین سال‌های ۱۳۲۲ - ۱۳۳۲ ش در دو واقعه سیاسی کشانده شد. علما و اعیان او را در دوره چهاردهم مجلس کاندید کرده بودند، او خبر نداشت، به ناچار به تبلیغ پرداخت و با اینکه کل آراء به نام وی شد، اما حسین ظفر را به مجلس بردند. ماجرای دیگر او با «حزب زحمتکشان» بود. «این حزب فقط در دزفول اسم و رسمی یافت» این حزب که همه شهر عضوش بودند، حامی دکتر مظفر بقایی بود. روز ۲۷ فروردین ۱۳۳۲ طبقه خوانین قصد برگزاری سخنرانی داشتند که میان آنها و حزبی‌ها درگیری رخ داد. کمالی دزفولی در این گیرودار آسیب دید و نیروهای امنیتی جانب حزبی‌ها را داشتند، از این روی کمالی دزفولی به اهواز گریخت و خود را به شهربانی معرفی کرد. دادستان برای او تقاضای اعدام کرد، اما کلاً هفت ماه بیشتر در زندان به سر نبرد. پس از این وقایع با خانواده به تهران رفت.^{۲۱} پس از آن بیشتر از راه غرس باغ‌های مردم امرار معاش می‌کرد تا ۱۳۴۸ ش در تهران، مرحوم آیت الله شیخ محمد کاظم معزی، مترجم قرآن و عموزاده اش مرحوم شیخ جمال‌الدین محسنی به دیدار او رفتند و او را برای تدریس الهیات دانشگاه تهران دعوت کردند. کمالی دزفولی از آن به بعد به قرآن پژوهی روی آورد و نتیجه آن هم تألیف قانون تفسیر بود که با مساعدت مرحوم آیت الله نیوی به چاپ رسید. کمالی دزفولی مرد وارسته و خود ساخته و

۲۸ فصل و یک خاتمه است.^{۳۰}
گلستان امثال دزفولی، قم، نهضت، به کوشش حبیب الله نظیری
دزفولی، ۱۳۷۱ ش.
توضیح: در سیصد ضرب المثل دزفولی و شرح آنها به نظم مانند
گلستان سعدی.

دعبل خزاعی، شاعر انقلابی، دزفول، عالمشاه، ۱۳۷۱ ش.
قرآن، نقل اکبر، قم، اسوه، ۵۰۰ ص، ۱۳۷۲ ش، چاپ دوم، ۱۳۷۶ ش.
توضیح: این اثر در دو بخش تدوین شده که بخش یکم در چهار
قسمت: ۱. معانی ادوات؛ ۲. علوم بلاغت؛ ۳. مسائل متفرقه؛ ۴. وحی
و تنزیل است. بخش دوم: در «نمونه تفاسیر مهم» است که در آن دوازده
آیه از چهارده تفسیر گوناگون انتخاب و ترجمه تفسیر شده است.
قسمتی از این اثر در شناخت قرآن به چاپ رسیده است^{۳۱، ۳۲}
قرآن و مقام زن، تهران، هاد، چاپ دوم، ۱۳۷۳ ش، چاپ سوم،
اسوه، ۱۳۷۵ ش، چاپ پنجم، ۱۳۷۸ ش.
توضیح: در این اثر جایگاه زن با زبانی ساده و روان بر مبنای آیات و
روایات بحث و بررسی شده است.

مقدمه تفسیر قرآنی برای همه، تهران، هاد، ۴۷ ص، ۱۳۷۴ ش.^{۳۱}
توضیح: که مختصر قانون تفسیر است.
قرآن و شعرها، اهواز، مؤسسه فرهنگی انتشارات نور معرفت،
۱۳۷۵ ش.

توضیح: در ۳۱ فصل و آیاتی از قرآن را که انقلاب اسلامی بر پایه
آنها صورت گرفته است، ارائه داده است.^۳
عترت، نقل کبیر، تهران، اسوه، ۵۹۷ ص، ۱۳۷۶ ش.

توضیح: با مقدمه‌ای درباره ارزشیابی و عناوین در جستجوی
عترت و انداز پیامبر (ص) از وقایع پس از خودش.^{۳۱}

همزیستی و معاشرت در اسلام، تهران، اسوه، ۵۵۲ ص، ۱۳۷۶ ش.
توضیح: خلاصه‌ای از چهار جلد احادیث بحار الانوار درباره عنوان
کتاب.

قرآن و مبارزات، تهران، صدر، ۲۵۰ ص، [بی تا].
توضیح: در فضیلت فرهنگ مبارزه در قرآن است و ترجمه و تفسیر
مختصر قسمتی از آیات مربوط به احکام مبارزات با دشمن خارجی،
داخلی و جهاد.^{۳۲}

تاریخ صدر اسلام، [بی جا]، ۱۰۰ ص، [بی تا].
توضیح: تاریخ اسلام در عهد پیامبر است.

هزار سخن، تهران، ابن سینا، ۱۶۰ ص، ۱۳۳۷ ش، چاپ دوم،
تهران، ۱۳۴۱ ش، چاپ سوم، تهران، ۱۳۴۶ ش.
عزیز و نگار، با قصیده مازندرانیه، تهران، چاپ تبریز، ۶۶ ص،
۱۳۴۸ ش، چاپ دوم، ۱۳۷۹.

توضیح: کمالی دزفولی این اثر را در ۱۳۳۰ ش به نظم کشید. آقای
یوسف علیخانی بدون کسب اجازه از مؤلف این منظومه را در عزیز و
نگار، بازخوانی یک عشق نامفأورده است (تهران، ققنوس، ۱۳۸۱ ش).
قانون تفسیر، تهران، صدر، ۱۲۵۴ ش، چاپ دوم، تهران، ۱۳۵۹ ش.
توضیح: این کتاب راهنمایی برای مفسران است و به مقدمات
تفسیر اشاره دارد و در واقع مباحث علوم قرآنی را به شیوه‌های نو طرح و
بررسی کرده است. این اثر دارای یک مقدمه، دوازده بخش و دو پیوست
است.^{۳۰}
تاریخ تفسیر، تهران، صدر، ۵۰۲ ص، ۱۳۵۷ ش.

توضیح: این اثر در واقع جلد دومی برای قانون تفسیر است و تا
اندازه‌ای سیر تفاسیر را در تاریخ ملل و نحل نشانیده است. مؤلف در این
کتاب نمونه‌هایی از شش تفسیر مهم امامیه و شش تفسیر مهم عامه
ارائه داده است.^{۳۱}

قرآن و جامعه‌سازی، تهران، صدر، ۲۵۰ ص، ۱۳۵۷ ش، چاپ دوم،
تهران، ۱۳۶۹ ش، چاپ سوم، تهران، ۱۳۷۰ ش.

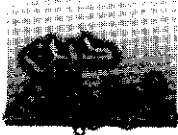
توضیح: مؤلف در این اثر به آیاتی که ناظر بر امور اجتماعی است،
نظر داشته است و کتاب را در سه بخش: ۱. قرآن و مبارزات؛ ۲. قرآن
مجید و جامعه‌سازی؛ ۳. قرآن و دستورات اجتماعی تدوین کرده است.^{۳۲}
جاء الحق، تهران، گنجینه قرآن کریم کتابخانه مدرسه چهل
ستون مسجد جامع تهران، ۱۴۰ ص، ۱۳۶۷ ش.

توضیح: ردیه‌ای بر کتاب بیست و سه سال است.^{۳۳}
عرفان و سلوک اسلامی، بی جا، ۱۳۶۸ ش.

توضیح: این اثر در دو بخش است: ۱. مراتب سلوک و شناخت انسان
مستند به آیات قرآنی؛ ۲. در زندگی خاندان ظهیرالاسلام زاده و معرفی
مختصری از آثار خود اوست.^{۳۲}

شناخت قرآن، تهران، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،
۶۶۰ ص، ۱۳۶۹ ش، چاپ دوم، همان سال، چاپ سوم، قم، اسوه،
۱۳۷۸ ش.

توضیح: این اثر در آغاز تلخیصی از قانون تفسیر و تاریخ تفسیر بود
و در چاپ‌های بعدی مختصری از قرآن، نقل اکبر را نیز دربر گرفته است.

پانوشته‌ها:

- ۱- بهاء‌الدین خرمشاهی، «نکوداشت استاد سید علی کمالی دزفولی»، گلستان قرآن، سال هشتم، شماره ۲۰۳، نیمه دوم فروردین ماه ۱۳۸۴ ش، ایامنامه استاد فقید سید علی کمالی دزفولی، ص ۱۴.
- ۲- گفت‌وگو با کامران فانی (۱/۴/۱۳۸۴)، مؤسسه علمی و فرهنگی دانش گستر.
- ۳- محمدعلی مهدوی راد، گلستان قرآن، پیشین، ص ۱۵.
- ۴- سیدعلی کمالی دزفولی، عرفان و سلوک، بخش دوم، ص ۱۱.
- ۵- سیدصدرالدین ظهیرالاسلام زاده، عمومربی دلسوزسیدعلی بود. در ۱۲۷۳ ش در دزفول زاده شد و در ۱۳۲۲ ش در همان دیار درگذشت. وی نویسنده، شاعر، تاریخ‌نگار و سیاست‌نویس بود. در شعر حجازی تخلص می‌کرد و ظهور محمدرا از انگلیسی به فارسی ترجمه کرد. از دیگر آثار او می‌توان به شکرستان، سیاست حجازی، رهنمای زارع، سفری به میدان نفت و... اشاره کرد (دزفول در یک نگاه، سید خلف موسوی، دزفول، افهام، ۱۳۸۳ ش، ص ۱۱۸).
- ۶- سیدصدرالدین ظهیرالاسلام زاده، شکرستان یا تاریخ شش هزارساله خوزستان، تهران، چاپخانه فردوسی، ۱۳۰۸ ش، ص ۷۴.
- ۷- عرفان و سلوک، ص ۱۱.
- ۸- سید حسین ظهیرالاسلام در ۱۲۳۶ ش در دزفول زاده شد. از دانشمندان و عارفان سلسله ذهبیه در دوره ناصری بود. از دوستان سید جمال‌الدین اسدآبادی بود. در فلسفه، ریاضی، عرفان، حکمت الهی، فقه، اصول و ادبیات و علوم طبیعی قلم زده است. از تألیفات او به رشحات توریه، رفیق الاولیا، تحفه الحجاز، مشرق الانوار، کتابی در تاریخ دزفول، می‌توان اشاره کرد. نفتح الانوار و صحیفه الاصفیا از آثارش به چاپ رسیده است. در ۱۳۸۲ ش درگذشت (دزفول در یک نگاه، ۱۱۳)
- ۹- گفت‌وگو با مرحوم سید علی کمالی دزفولی در ۸۳/۸/۲۲ که آثاری از خود را با سایه دست به من تقدیم کرد و با کهنوت سن و ناتوانی خیلی مهربانی کرد و از جوانی اش حکایت‌ها گفت و به ویژه استاد بهاء‌الدین خرمشاهی را می‌ستود.
- ۱۰- بهاء‌الدین خرمشاهی، دانشنامه قرآن و قرآن‌پژوهی، تهران، دوستان، ناهید، ۱۳۷۷ ش، جلد دوم، ص ۱۸۹۹؛
- ۱۱- سید محمد باقر برقی، سخنوران نامی معاصر، تهران،

- ارمغان ربیع، [بی‌جا]، [بی‌تا].
- توضیح: مختصر جلد یازدهم تاریخ تمدن ویل دورانت که درباره اسلام است. در این اثر دو قصیده آمده که یکی از کمالی و دیگری از رضایی است.
- قرآن و دستورات اجتماعی، تهران، [بی‌جا]، ۲۵۰ ص، [بی‌تا].
- توضیح: در مسائل گوناگون اجتماعی، اخلاقی، تدبیر منزل، سیاست مدن و جزآن. با ارجاع به آیات قرآنی.
- قبسات القرآن، بی‌جا، چاپ اول، به کوشش خاندان آقا اسماعیل توتونچی، [بی‌تا].
- توضیح: فهرست موضوعی قرآن است که ذیل عناوین منتخب مثل توحید، نبوت عامه، نبوت خاصه، قرآن، قسم، ایمان، قصاص، دفاع، وجوه و جزآن آیات مربوطه را گرد آورده است.^{۳۳}
- خاتم النبیین، [بی‌جا]، ۵۰۰ ص، [بی‌تا]، سه بار به چاپ رسیده است.
- توضیح: شامل مقدمه‌ای مفصل درباره کتب سیرت و طرز سیره‌نویسی و جزآن.
- استاد سید علی کمالی دزفولی بر کفایت آخوند خراسانی شرحی پنج جلدی نوشته که از کتب درسی حوزه است.^{۳۴} همچنین او بر پاره‌ای از کتب مانند الترجمان عن المرزبان، شرح حال دعبل خزاعی، دیوان ملا تقی ناهیدی دزفولی مقدمه و تقریظ و در دایرة المعارف تشیع و مجلاتی چون بینات مقالاتی نوشته است.^{۳۵}
- آثار چاپ نشده:^{۳۶}
- هزار سخن در شناخت اسلام؛ آیات قرآن در مثنوی؛ تفسیر قرآن برای همه (درشش جلد و درسه هزار و پانصد صفحه است)؛ خردافزا؛ یادداشت‌های وی در هفتاد سال مطالعه از کتب گوناگون؛ دفتر خاطرات اشعار؛ نامه‌هایی به فرزندانم؛ چهره مولوی در آیین مثنوی، شرحی درباره مولوی و منتخبی از پنج هزار شعر؛ مصادر المطالب.
- فهرستی از مطالب مهم آثاری که مؤلف خوانده است:
- تک‌بیتی‌های مولوی، سه هزار بیت؛ فهرست تفصیلی وافی تا جلد پانزدهم؛ مستدرک الفاظ العرب جو الیقینی، مؤلف در این اثر بر فرهنگ ادبی شیر و فرهنگ سید محمد علی امام شوشتری (پسر عمه مؤلف) نیز مستدرک نوشته است؛ سیمای دزفول، در شرح وقایع مهم دویست ساله دزفول که متنوع است این اثر در ده جلد صد صفحه‌ای تألیف شده است.^{۳۷}

امیرکبیر، جلد ۵، ص ۲۹۶۴؛

۱۲- عبدالرفیع حقیقت (رفیع)، فرهنگ شاعران زبان پارسی از آغاز تا امروز، تهران، شرکت مؤلفان و مترجمان ایران، ۱۳۶۸ ش، ص ۴۷۸.

۱۳- مظفر بقایی کرمانی، سیاستمدار، وکیل مجلس و رهبر حزب زحمت‌کشان ملت ایران، در ۱۲۹۰ در کرمان زاده شد. در ۱۳۰۸ ش با سهمیه دولتی برای ادامه تحصیل به فرانسه رفت و تحصیلات تکمیلی خود را در رشته فلسفه در دانشگاه سوربن به پایان رساند. وی در اردیبهشت ۱۳۳۰ ش با حسین مکی حزب زحمت‌کشان را به راه انداخت. هدف اصلی حزب مقابله با نفوذ حزب توده بود و این مقابله با حزب توده، حوادث خشونت باری را باعث شد که در نهایت نهضت ملی ایران را تضعیف کرد. از اوایل ۱۳۳۱ ش بقایی به تدریج با دولت مصدق به مخالفت برخاست و حزب زحمت‌کشان به دو شعبه حامیان بقایی و حامیان مکی تقسیم شد. دکتر گوشه‌گیر که با بقایی در تهران آشنا شده بود، حزب زحمت‌کشان دزفول را در ۱۳۳۰ ش به راه انداخت. بعدها این حزب بر ضد خوانین شورید و اداره آن از دست دکتر گوشه‌گیر خارج شد. این حزب روزنامه فرید دزفول را به سردبیری دکتر گوشه‌گیر منتشر می‌کرد. در کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ حامیان بقایی به خانه مصدق حمله کردند و حامی محمدرضا شاه پهلوی بودند. پس از کودتا بر خلاف انتظار دکتر بقایی، زاهدی نخست‌وزیر شد و دکتر بقایی این را برنتابید و بر ضد او سخنانی گفت که منجر به تبعید او به کرمان شد. پس از کودتای ۲۸ مرداد حزب زحمت‌کشان دزفول پاشیده شد. در کتابی که درباره سال حزبی نوشته شده آمده است که مرحوم کمالی دزفولی در روز آزادی (۱۳۳۲/۱/۲۷) سوار بر اسب مردم را به صلح و آرامش می‌خواند. اما مرحوم کمالی دزفولی به نگارنده گفت که این سخن کذب محض است. فعالیت حزب زحمت‌کشان از ۱۳۵۰ ش از سر گرفته شد. دکتر بقایی در آن سال‌ها از حزب رستخیز انتقاد می‌کرد و در ۲۰ تیر ۱۳۵۸ ش با پاره‌ای از دوستانش به اتهام توطئه بر ضد انقلاب اسلامی در کرمان دستگیر و چندی بازداشت تا در ۱۳۶۶ ش درگذشت (تاریخ بیست و پنج ساله ایران، از کودتا تا انقلاب، نجاتی، تهران، ۱۳۷۱ ش؛ گذشته چراغ راه آینده، تهران، ۱۳۶۲ ش؛ تحلیل روانی رویدادهای «سال حزبی» عظیم محمودزاده، دزفول، افهام، ۱۳۸۱ ش، این اثر با دزفول در ملی شدن صنعت نفت چاپ شده است.

۱۴- مرحوم کمالی دزفولی بسیار کتاب می‌خواند، وی می‌گفت که

سال‌های پیش زیاد رمان خوانده‌ام، اما اکنون آقای مجاهدیان برای من کتاب می‌خواند چرا که چشمانم کم سوشده است.

۱۵- سید محمد باقر حجتی، «نکوداشت استاد سید علی کمالی دزفولی»، گلستان قرآن، پیشین، ص ۱۲.

۱۶- سید محمد مهدی کمالی «سیره رفتاری استاد فقید کمالی دزفولی»، گلستان قرآن، پیشین، ص ۴۲.

۱۷- حسین علی طاهری، «گفت‌وگو با استاد سید علی کمالی دزفولی»، گلستان قرآن، پیشین، ص ۲۱.

۱۸- محمدعلی رونق، کتابشناسی استان خوزستان، اهواز، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی خوزستان، ۱۳۷۹ ش، ص ۲۲۵.

۱۹- خان بابا مشار، فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، تهران، ناشر مؤلف، ۵۴۸۲/۵.

۲۰- شیخ محمد حسین بکایی، کتابنامه بزرگ قرآن کریم، تهران، قبله، ۱۳۷۵، ۱۱۹۳/۴؛

۲۱- دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، ۱۹۰۲/۲

۲۲- کتابشناسی جهانی قرآن کریم، زیر نظر محمد سمیعی، قم، کتابخانه قم، ۱۳۸۲ ش، ۱۱۰۵/۳

۲۳- پیشین، ۱۴۰۵/۳

۲۴- دانشنامه قرآن، ۱۹۰۲/۲.

۲۵- محمدعلی رضایی کرمانی، کتابشناسی اعجاز قرآن، بی‌جا، ۱۳۸۰ ش، ص ۱۵۸.

۲۶- کتابشناسی جهانی، ...، ۹۳۵/۲

۲۷- دانشنامه قرآن، ...، ۱۶۵۳/۲

۲۸- کتابشناسی جهانی، ...، ۱۴۴/۱

۲۹- پیشین، ۶۵/۲۰

۳۰- گلستان قرآن، ۳۳.

۳۱- پیشین، ۳۴

۳۲- دانشنامه قرآن، ...، ۱۹۰۳/۲؛

۳۳- پیشین، ۱۹۰۲/۲

۳۴- گلستان قرآن، ش ۱۹۵، سال هفتم، دی ۱۳۸۳ ش، ص ۱۳.

۳۵- همه آثار چاپ نشده از دانشنامه قرآن و قرآن پژوهی، بهاء‌الدین خرمشاهی گرفته شد.

۳۶- گلستان قرآن، ۳۵.

۳۷- پیشین، همان جا.